

Марица Јосимчевић
ВРЕМЕ И НЕМИРИ

Уредник
Зоран Колунџија

Слика на њредњој корици
Академски сликар Матеја Милошевић *Тајна Калемејдана*

МАРИЦА ЈОСИМЧЕВИЋ

ВРЕМЕ И НЕМИРИ

- есеји, кратке прозе -

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

*Ову књигу посвећујем свом браћу
Радивоју Радећу Ненадовићу,
коме је од свих жанрова у којима
сам се оіледала најдражи есеј*

КРАТАК УВОД

Ова књига обухвата есеје и кратке прозе које сам писала у протекле две-три деценије. Већина је објављена у књижевним часописима и дневним листовима, или пак у виду поговора појединим књигама; када је сликарство у питању, у каталозима и једној монографији. Текстовете сам класификовала на следећи начин: хиспано-америчка и шпанска књижевност; домаћа књижевност; краћи прикази; коло љубавних романа; историја, антропологија, књижевност; слово поетике; сликарство.

У неким текстовима има на појединим местима незнатних понављања због саме тематике која је обрађивана у различитим временским раздобљима, те су и полазишта и оквир текста другачији, али је закључак исти или сличан.

На крају сваког текста наведени су подаци где је и када објављен, на којој је трибини прочитан, или је пак наведено да се први пут појављује у овој књизи.

**Хиспаноамеричка и шпанска
књижевност**

ЧУДЕСНИ СВЕТ ОПСЕНА РЕИНАЛДА АРЕНАСА

Реиналдо Арена (Reinaldo Arenas) припада младој генерацији кубанских писаца (1943) и са Севером Сардујем (Severo Sarduy) представник је тзв. “радикалног антиреализма”, једне од две струје модерне кубанске прозе. Пише романе, приче и песме. Од четири романа настала између 1965. и 1980. г. на Куби је могао да објави само први, *Селестино пред зору* (*Celestino antes del Alba*), 1967. Иако је Удружење кубанских писаца наградило тај роман, издат је у само две хиљаде примерака. Други роман, *Опсене* (*El mundo alucinante*), није објављен на Куби већ у Мексику 1969. године. Трећи роман, *Палата пребелих творова* (*El palacio de las blanquísimas tofetes*), објављен је на француском 1975, а оригинал тек 1980, у Каракасу. Збирка прича *Затворених очију* (*Con los ojos cerrados*) објављена је у Монтевидеу 1972. Четврти роман, *И опет море* (*Otra vez el mar*) од којег је постојало неколико верзија, а кубанска полиција је држала две – објављен је 1982, у Барселони.

Арена је још један од врских кубанских писаца (поред Кабрере Инфантеа, Севера Сардуја и других) који живе изван своје земље. Од 1980, боравио је у Сједињеним Америчким Државама (Њујорк), а може се рећи да је десетак година провео у некој врсти унутрашњег прогонства на Куби. (Сада живи у Паризу)

За разлику од Падиље, преко кога је кубански режим хтео да укори све слободне интелектуалце и за кога су се јавно залагали Кортасар и Гарсија Маркес, Аренас је остао по страни, али је био подједнако оштећен. И док је на Куби био нека врста “тајног писца”, у осталим земљама Латинске Америке и у Европи постајао је све познатији. Тако је својим другим романом, *Опсене*, преведеним на више језика, постигао међународну славу. У веома надахнутом тексту о Аренасовој збирци прича *Крај параде (Termina el desfile)*, Хуан Барда (Juan G. S. Barda) бележи: “Чак и у друштву каква је данашња Куба, која анатемисхе његово дело, Аренас је научио да разве-сељавајући својом игром речи пробије границе. И сада, коначно, његове речи могу слободно да полете.”

Други Аренасов роман, *Опсене*, заснован је на *Сећањима* (Memorias, Mexico 1946.) фра Серванда Тересе де Мијера. На почетку књиге читамо редове који ма се Аренас обраћа фра Серванду Тереси де Мијеру и каже му да је, упркос многим подацима које је пронашао о њему, “најважније било откриће” да су он и Сервандо иста особа. И даље, да се у овој књизи појављују само његова сећања, “не као цитати неког другог текста већ као темељни делови овог”. Доиста, упознавши се у основним цртама са животом и делима Серванда, видимо да Аренас то доследно спроводи. Он се креће од догађаја (прилике, ситуације) до догађаја, било да је он назначен цитатом или не, и кроз њих развија ткиво сопственог романа и свог Серванда.

Али пре него што почнемо да говоримо о роману, погледајмо основне биографске податке овог чудесног човека који је Аренаса инспирисао да напише “не историјски или биографски роман”, како сам каже, “већ једноставно роман”.

Фра Сервандо Тереса де Мијер Норијега и Гера био је “најборбенији креолац” свог времена. Родио се 1765. године у Монтереју и врло је рано отишао у Град Мексико. Под утицајем родитеља, пријатеља и друштвених обзира што их је налагало његово порекло, обукао је доминиканску мантију, коју је увек сматрао оклопом. У двадесет и седмој години већ је доктор теологије на универзитету Нове Шпаније. Убрзо постаје чувен по својим речитим проповедима, због чега га позивају да одржи беседу у част Девице од Гуадалупе, којој присуствују и вицекраљ и надбискуп. И тако, 12. децембра 1794. године фра Сервандо одржава проповед која ће постати узроком свих његових доцнијих прогањања. (Наравно, само полазним, јер он никада неће посустати у свом трагању за правдом и слободом, те ће оштрица његове критике с годинама постати још бриткија). Том приликом покушао је да оповргне постојећу легенду према којој се лик Девице Марије чудесно указао на грубом огртачу сиромашног Индијанца, извесног Хуана Дијега, 1531. године, замењујући је поставком да је слику Девице донео апостол Тома још у време Христа и да је могуће да ју је Девица лично начинила. Креолци, Индијанци, чак и сам вице-краљ показали су одушевљење у првом тренутку, но већ наредне недеље, по надбискуповом наређењу, фра Сервандо је лишен титуле, библиотеке и права да предаје; потом је прогнан у Шпанију и затворен у ћелију манастира у Лас Калдасу. Када је схватио да његова писма никада никоме неће стићи, одлучио је да побегне; и ту започиње ланац наизменичног робијања и бекстава, који ће се протегнути готово до краја његовог живота; из Шпаније бежи у Француску, а одатле у Италију. Поново се враћа у Мадрид, одлази у Португалију, па у Енглеску; враћа се у Мексико с ек-

спедицијом Хавијера Мине (у међувремену папа Пије VII га секуларизује у Риму). У Мексику га поново хвата инквизиција и затвара у замак Сан Хуан де Улуа, а потом шаље у Шпанију. На путовању пристају у Хавани, одакле успева да побегне у Сједињене Америчке Државе. Одатле се враћа у Мексико кад чује да су се у њему збиле промене; али, генерал Давила га опет затвара у Сан Хуану де Улуи. Одатле излази за време Итурби-деа, кад се од њега очекује да испуни своју дужност на положају посланика у првом Уставотворном конгресу (заступајући свој родни Леон). Но, будући непријатељ тог “брзинског” цара, поново га враћају у затвор, одакле последњи пут бежи. Његов политички профил најбоље се види у говору који је одржао 13. децембра 1823. године на првом уставотворном конгресу, а који је доцније штампан као “Мишљење доктора Мијера о мексичкој федерацији”. Пред крај живота, као награду за своју службу домовини у борби за независност, добио је собу у председничкој палати. Одатле је последњи пут изишао новембра 1827, да би лично позвао пријатеље и угледнике да наредног дана присуствују његовом последњем помазању. И кад су се сви они, укључујући и председника Викторију Гуадалупе, окупили око његове постеље, одржао је последњи говор. Умро је две недеље касније. Ни после смрти није нашао починак, јер је његово тело ископано са телима осталих калуђера и пошто је било мумифицирано, пренето је у Аргентину, где је изложено у циркусу.

О фра Серванду је писао Ваље-Ариспе (Valle-Arizpe) пре двадесет година, а у новије време појавило се неколико биографских есеја о њему, међу којима је и “Невероватни фра Сервандо” Алфонса Хунка (Alfonso Junco, “El increíble Fra Servando”). Ипак, о фра Серванду

као човеку и писцу, највише се може сазнати из његове аутобиографије коју он назива *Апологијом*, а за коју се верује да ју је написао 1819. године. Са историјског и политичког гледишта можда су важнија нека његова друга дела, а као литература најзначајнија је *Апологија*, та чудна књига сећања, која, премда писана сиромашним и несређеним језиком, даје живописну слику о људима и стварима, пуну тачних запажања. Њене странице показују да је оно што је ту изнето проживео човек “поносан, истрајан, оштроуман... одважан до смелости, невин понекад до лудости; али стрпљив и непоколебљив у својим идејама, својим правима и изнад и пре свега: у праву на слободу”.

Узимајући овакав животни пут и једну овакву личност за модел свог јунака и свог романа, Аренас се нашао пред задатком да избегне чисту историчност, али и стварање пикарског романа (премда на први поглед може тако изгледати). Зато се опредељује за фантастично-алегоријски роман, што му омогућава да антиреалистичким средствима прикаже многе аспекте стварности. Живот фра Серванда, који се углавном састоји од низа бекстава из многобројних затвора, пратимо од његовог детињства до краја. Између једне и друге робије, фра Сервандо путује, среће пријатеље и непријатеље, сведок је разних смутњи, очевидац људске беде и глупости, али и ентузијазма и топлине појединача.

Да би избегао линеарно приповедање, Аренас користи вишеструкост гледишта. Поступак је следећи: постоји више приповедача: “ја” (Сервандо), “ти” (које обично нуди супротну верзију приче) и свезнајући приповедач који говори у трећем лицу и противречи или недопуњава, или само коментарише оно што је речено у првом или другом лицу. Мада на тренутке збуњује, ова

техника даје живост приповедању, јер писцу оставља велики простор за “игру”. Разбијајући непрекидно тврдњу порицањем, Аренас и на овај начин жели да искаже своју представу о парадоксалној и контрадикторној стварности. У том смислу он иде још даље, спровodeћи своју игру у језику, тако да се смисаона супротстављања не односе само на поглавља већ и на реченице. Када су у питању речи, Аренас понеке разбија, друге упорно понавља. Честе су риме и у стиху и у прози, или пак значењске игре, понекад непреводиве, мада не и незаменљиве (глава 11). Говорећи о овом роману, Андерсон Имберт (Anderson Imbert), између осталог каже: “Врста лудила намерно стављена у језик изобличава и најпознатије речи... А разобличавањем речи разобличава се и разбија и стварност. Остаје привид. Но боље је и привид него да нема ничега.” “Нека се дешава! Нека се увек нешто дешава! То је оно што је битно!” Овим речима фра Серванда можемо прећи на главну тему романа. То су револуције. Куда оне воде? Шта иза њих остаје? Може ли иједна револуција донети неку другу промену сем обртаја точка? Аренасов закључак је да не може. Све се само врти укруг. Све се понавља. Умирање идеала је неизбежно. Ослобођење је немогуће. Многа места у књизи илуструју такво Ауторово виђење. По мишљењу већине критичара, то се најбоље види у четрнаестој глави, “идеолошком климаксу” романа, где би се јунак, по ономе за шта се бори, могао слободно прикључити “трагачима за немогућим”. У двадесетој глави, важне речи у том смислу изговорила је мадам де Стал говорећи о француској револуцији: “Револуција се не прави једном у десет година, нити у сто. Она је производ акумулације епоха и људи. И сада је коначно дошло до те кулминације; и сада је ми упропаштићемо и прљамо до те мере да је изо-

бличујемо, чиме показујемо непоштовање према целом човечанству... Али, ту се ја питам: а да смо поштовали те ставове? Да је све испало онако како је требало да испадне, да ли бисмо били срећни? (...) И изнад свега (...): да ли би други људи, они који нас мрзе и желе да нас униште, били ситнији од нас?...“ И наравно, ту је и крај романа, глава тридесет и пета: врхунац разочарања и резиме кругова. Остарео и већ уморан, фра Сервандо с гађењем посматра оно што се око њега збива. Иронија којом Аренас ублажава трагичност овде можда највише долази до израза. Ипак, има и реских редова, међу којима се можда највише истичу ови: “Ништа не вреди све оно што смо учинили ако не играмо уз звуке најновије мелодије. Ништа не вреди. И ако пожелиш да исправиш погрешке, издајица си; а ако пожелиш да измениш зверства, само си цинични ревизиониста; а ако се бориш за истинску слободу, онда си се подобро примакао смрти...” Свестан да је стар и по страни, фра Сервандо тражи утеху у путовању кроз време. Али, гледајући у прошлост, поново је само сведок кружења и понављања зла. По речима Е. Р. Монегала (E. R. Monegal) “*Опсене* показују како завршавају револуције, шта бива са идеологијама и револуционарима. Последња поглавља у Мексику су погубна”.

Премда се фра Сервандо најпре бори за независност и слободу своје земље, његово трагање иде даље и досеже слободу у општем смислу. И када пред крај живота, седећи на балкону председничке палате, осећа да га гуще околна брда, и када обливен сузама каже: “направили су ми затвор из којег не знам како да побегнем”, то се односи на њега самог, на затвор сопствене личности. Јер, како изићи из самог себе, поготову ако је разочарање готово потпуно? У четрнаестој глави на-

лазе се чувени редови које већина критичара наводи као главни показатељ Аренасовог става да је остварење правде и победе разума немогуће. Рекли бисмо да ти редови, премда то садрже, иду и даље и говоре о ослобођењу у философском смислу. Ево како гласе (изговара их шпански краљ од кога фратар очекује помоћ): “Због чега желиш да мењаш управо оне ствари које су те уобличиле? Не верујем да си толико глуп да мислиш да постоји начин да се ослободиш. Зар тражити такво ослобођење можда не значи упасти у још ужаснији затвор? Или ти ничему није послужило твоје мало путовање кроз *земљу трагача*? Осим тога, претпоставимо да успеш да се ослободиш, зар то не би било страшније од трагања за ослобођењем? И више: од самог затвора у којем замишљаш да се налазиш.“ А пред крај живота, уморан и разочаран, кад му није остало готово ништа за шта би се могао ухватити, Сервандо тражи одговор у звездама, схватајући “да је циљ (...) сваке револуције, сваке борбе, сваке намере достићи савршенство сазвежђа, њихову неизменљиву хармонију”. И кад у свом трагању долази до онога што он назива Богом (а што би се могло назвати Језгром универзума, Свеколиким Творцем или слично) и што би заиста било ослобођење, он ће устукнути у страху да ту неће бити ничега, да ће се потпуно разочарати и да му неће остати ни “утеха вере”. Значи, фра Сервандо остаје у “затвору у којем замишља да се налази”, али остаје и његова нада и борбеност и, премда ослабео, његов “сребрни” глас чуће се до краја.

Овде допиремо до најважнијег аспекта романа – до фра Серванда човека. Чини се да је немогуће да свако ко прочита овај роман не осети љубав и дивљење према њему. Тешко и ретко се среће личност толико непо-

колебљива у својим настојањима, у борби и трагању за “правдом, слободом и победом разума”. Изложен зверствима у затворима, разним пороцима и људском муљу ван њих, он ипак не застаје; и премда понекад пожели да умре, увек налази снаге да иде даље. Има у њему извесне детиње невиности (због чега га критичари пореде с Кандидом), али и безумне одважности и апсолутне непоткупљивости. Могли бисмо га назвати симпатичним намћором, али намћором чистог, великог срца. Можда га у том смислу најбоље карактерише Ередија, када у тридесет и четвртом поглављу за њега каже: “(...) има хиљаду мана, али умео је да подноси прогонство, сналазио се како је најбоље знао, одбијао је сваку врсту ласкања, учинио је немогуће и постигао оно што је наумио. Изнад свих његових мана, он је истински херој. А можда и нешто боље: човек.”

Не бисмо се сложили с критичарем А, Гордоном (A. Gordon), по коме Аренас не успева да оствари прави спој са фра Сервандом-моделом. Може бити тачно да се он понекад превише занесе и да његове пикантне шале постану предуге, али зато нас већ на следећој страници поново запахне свежином слике и речи. Да би од историјски стварног живота направио имагинарну биографију, Аренас прибегава фантастици и алегорији, јер то омогућава највеће разигравање његове маште. И та машта је апсолутно у служби одсликавања лика фра Серванда-модела, као и грађења Аренасовог фра Серванда. Навешћемо редове написане за фра Серванда Тересу де Мијера, јер је утисак који се стиче о Аренасовом Серванду исти: “Прогонства, затвори, тегобе и напори које је поднео доктор Мијер испуњавају живот овог човека, чудног, оштроумног и честитог, стидљивог и одважног, једноставног и компликованог, скромног

и поносног истовремено; као да се Природи прохтело да створи један дух са антитезама и парадоксима.“ О Мијеровој Апологији је речено да је “незаборавна лекција о култури воље и да треба да је чита онај ко осећа моралну слабост и коме је потребно да ојача и подстакне своје способности”. Исто се може казати и за Аренасове *Опсене*.

Са А. Гордоном се не бисмо сложили ни када каже да су најлепши делови у књизи они који приказују Фра Сервандово путовање кроз време, и то због тога што је Аренасова машта ту слободна, односно не везује се за модел. Постоје многи изванредни делови у роману, многи упечатљиви спојеви слике и речи (звучне, редуковане речи), какве су, на пример, прва, петнаеста и тридесета глава. Но, посебно бисмо издвојили десето поглавље, јер су у њему обухваћене суштинске одлике Сервандовога карактера. Што се првог тиче, Аренасов технички поступак ту досеже један од својих врхова. Маестрални су призори фратровога наизменичног удвајања и стапања. Призор метаморфозе пацова у тренутку фратровога отварања према смрти, значајан као пример свепрожимајуће енергије, посебно је леп и препун топлине. Хумор, једна од вредности читавог дела, овде је можда најсочнији.

Хумор треба особито истаћи јер је присутан од прве до последње странице и без њега овај роман не би био оно што јесте. Као резултат алегорије и хиперболе, он се креће од сочног, јетког, црног хумора до лепршавог и вратоломног каламбура немог филма. Тај хумор, као и иронија и гротеска, компоненте су романа које ублажавају трагичност неостварљивости идеала, а целом јунаковом подухвату дају топлу, људску црту. Доналд Шо (Donald L. Shaw) изванредно запажа да је “велико